

אין מעבירין על האוכלין / יוסי מרצבך

מקור הדין: כתוב בגמרא בעירובין¹ "מעשה ברכן גמליאל שהיה רוכב על החמור והיה מהלך מעכו לכזיב והיה רבי אילעאי מהלך אחריו, מצא גלוסקין בדרך, אמר לו: אילעאי טול גלוסקין מן הדרך, מצא נוכרי אחד אמר לו: מבגאי טול גלוסקין הללו מאילעאי, נטפל לו רבי אילעאי, אמר לו: מהיכן אתה? אמר לו: מעיירות של בורגנין ומה שמך? מבגאי שמני, כלום הכירך רבן גמליאל מעולם? אמר לו: לא. באותה שעה למדנו שכוון רבן גמליאל ברוח הקודש, ושלושה דברים למדנו באותה שעה, למדנו שאין מעבירין על האוכלים, ולמדנו שהולכין אחרי רוב עוברי דרכים, ולמדנו שחמצו של נכרי אחר הפסח, מותר בהנאה". ובהמשך הגמרא: "אמר מר: ואין מעבירין על האוכלין, אמר רבי יוחנן משום רשב"י לא שנו אלא בדורות הראשונים שאין בנות ישראל פרוצות בכשפים אבל בדורות האחרונים שבנות ישראל פרוצות בכשפים, מעבירין, תנא שלימין מעבירין, פתיתין אין מעבירין, א"ל רב אסי לרב אשי זאפתיתין לא עבדן? והכתוב² "ותחללנה אותי אל עמי בשעלי שעורים ובפתותי לחם"? דשקלי באגרייהו, ורש"י במקום "אין מעבירין על האוכלין - המוצא אוכלין בדרך אינו רשאי לעבור עליהן ולהניחן שם", ובהמשך "פתיתין אין מעבירין עליהן - אלא נוטלין אותן, דליכא למיחש לכשפים"³.

הרי"ף והראש⁴ וקיצור פסקי הרא"ש⁵ הביאו זאת להלכה, ובעקבות זאת פסק כך ה"מגן אברהם"⁶ וז"ל: "ואין זורקין הפת - אפילו לא ממאס בכך, וכשרואין אוכלין מונחים על הארץ אסור לילך ולהניחם אלא צריך להגביהם אם לא במקום דאיכא למיחש לכשפים כגון ככר שלם" ו"המחצית השקלי" מסביר כגון "ככר שלם - דבפרוסה אין עושים כשפים", ואחריו הביאו כלשון המ"א ה"באר היטב", וכן המ"ב⁷ ערו"ה⁸ קיצושי"ע⁸ ומקור חיים השלם⁹.

מדוע הרמב"ם לא הביא דין זה

לאחר שראינו שכך נפסקה ההלכה ברי"ף וברא"ש, נשאלת השאלה למה הרמב"ם הטור והשו"ע לא הביאו דין זה להלכה.

- (1) דף ס"ד, ע"ב. (2) יחזקאל י"ג, י"ט.
- (3) ה"מתנות כהונה" בויק"ר סוף בחוקותי פל"ז ג', מסביר "כשפים - שמא נעשה בו כישוף למי שיקחנו".
- (4) פ"ו אות ו'.
- (5) קיצור פסקי הרא"ש, שם: "כזמן שבנות ישראל פרוצות בכשפים מעבירין על גבי האוכלין שלימין ולא על פתיתין, ובזמן שאינן פרוצות, אין מעבירין אף על השלמים".
- (6) או"ח סימן קע"א סק"א. (7) שם סק"א. (א7) שם ס"ה.
- (8) סימן מ"ב סעיף ט' וז"ל: "כשרואה איזה אוכל מונח על הארץ, צריך להגביהו".
- (9) ח"ב, פרק ע"ח ס"ה וז"ל: "הרואה דבר מאכל זרוק בארץ חייב להגביהו ולהצניעו במקום מבודד".

ואפשר ליישב על פי הגמרא בבבא מציעא¹⁰ במחלוקת רבא ורבה. אם סימן העשוי להידרס הוי סימן או לא הוי סימן, ומחלוקתם קשורה לשאלה אם מעבירין על האוכלין או לא, ושם הלכה כרבא שסימן העשוי להידרס הוי סימן¹¹, ולמסקנה מובא לפי רבא שמעבירים על האוכלין וז"ל הגמרא: "אלא אר"ז משמיה דרבא דכו"ע סברי סימן העשוי לידרס הוי סימן, ומעבירין על האוכלין...".

ולפ"ז הרמב"ם והשו"ע¹² פסקו שמעבירין על האוכלין כמו רבא וחולקים על הגמרא בעירובין, אך קשה כיצד רבא חלק על ר"ג.

"הדברות משה"¹³ כותב שלא קשה לרבא מרבן גמליאל שאמר אין מעבירין על האוכלין, משום שהוא סובר שר"ג לא אמר שם להגביה את האוכל מעיקר הדין אלא מחומרא בעלמא, שהרי הפת היתה אסורה והוי כמאכל בהמה שמוטר לאבדו¹⁴, ומאחר שעיקר דבריו לא היו אלא לחומרה אפשר לומר שגם במאכל אדם אינו חייב להגביה מעיקר הדין. כך מוסברים הרמב"ם והשו"ע¹² למה השמיטו דין זה¹⁴. לפ"ז לכאורה יהיה קשה על הרי"ף והרא"ש שהבאנו לעיל, שפוסקים שאין מעבירין על האוכלין¹⁵, והרי בגמרא בב"מ כתוב שמעבירין על האוכלין. אולם זה לא קשה, כי הם יסבירו כמו הרשב"א והריטב"א שאין הכרח שרבא פוסק שמעבירין על האוכלין, אלא שהגמרא העמידה זאת כך בגלל סיבות אחרות, וז"ל הריטב"א¹⁶: "דהוא הדין דיכול לומר לכולי עלמא אין מעבירין, והא פשיטא, ולרבותא נקט דכו"ע מעבירין¹⁷, ולא עוד אלא דכיון דלמאי דסברוה אוקימו, דלכו"ע מעבירין על האוכלין,

10) דף כ"ג ע"א. 11) רמב"ם הלכות "גזלה ואבדה" פט"ו ה"ח, ובטוש"ע חו"מ סימן רס"ב סעיף ח'.

12) את הטור קשה ליישב בדרך זאת, שהרי בדרך כלל הוא פוסק כאביו הרא"ש, והרא"ש מביא להלכה שאין מעבירין על האוכלין כפי שכתבנו לעיל, וגם אם הטור חולק על אביו, קשה למה הוא לא מזכיר אותו כלל ואפשר לומר כ"יערוך השולחן" או"ח סימן י"ד סעיף ב', בענין הכוון בעשיית ציצית וז"ל: "והטור לא הזכיר מלשמה כלל וצ"ע, ואולי משום דדעתו נוטה יותר להרמב"ם ולא רצה לפסוק להדיא שלא כדעת אביו, ולכן השמיט זה לגמרי".

13) ב"מ סימן ל"א הערה ט"ו. 14) כמש"כ התוספות שבת קמ"ג ע"א ד"ה "פירורין". 14א) מאידך ה"דברות משה" מדגיש שלכולי עלמא אסור לדרוס עליהן מצד הדין, ע"ש.

15) וכן כתבו: א. פסקי התוס' בב"מ אות צ"ה, וז"ל: "הרואה אוכלים בדרך אינו עובר עליהן אלא מגביהן".
ב. המהר"ם שיף בב"מ לפי הביאור באות ז' וז"ל: "לא איצנ למימר ומעבירין על האוכלין דלא כהלכתא, דשפיר מצי לומר דאין מעבירין על האוכלין... וכן הוא בשני ג. ו"פני יהושע" במקום, וז"ל: "קשה לאיזה צורך מסיים דכו"ע מעבירין על האוכלין דהוי דלא כהלכתא דהא אשכחן לר' גמליאל בפ' "הדר" דקאמר אין מעבירין, ו' אשכחן מאן דפליג...".
ד. האחרונים שהבאנו לעיל.

16) הריטב"א בב"מ, ד"ה "אלא אמר ר"ז משמיה דרבא".

17) כך גם תירץ ה"פני יהושע" לשאלתו בהערה 15ג.

נקטוה השתא הכי דלא לאפושי פלוגתא בין מאי דסברוה מעיקרא למאי דאמרין השתא¹⁸.
מסתבר שהרשב"א והריטב"א פוסקים כמו הרי"ף והרא"ש, שהרי לשיטתם לא מצאנו מי שחולק על רבן גמליאל.

הסבר נוסף בדעת הרמב"ם

את הרמב"ם והשו"ע אפשר ליישב באופן נוסף, על פי ה"מאירי" שמפרש אחרת את המילים "אין מעבירין על האוכלין".
וז"ל¹⁹: "אעפ"י שאין מבזין את האוכלין, וכמו שאמר אין מעבירין על האוכלין, ר"ל לעבור עליהם ולדרסם²⁰ אם נעשית בהם עבירה מותר²¹, והוא שאמרו בסוגיא זו שכל שיש לחוש לכשפים מעבירין עליהן אפילו שלמים, וכל שאין לחוש לכך, אפילו פתיתין אסור". וכך שיטתו בעוד מקומות²².
לפ"ז אפשר להסביר שהרמב"ם והשו"ע הבינו כך כגמרא וברי"ף, ולכן הביאו להלכה רק שאסור לעבור עליהן ולדורסם כפירוש ה"מאירי"^{22א}, אך ברא"ש לא ניתן להבין כך, לפי שבתוספות הרא"ש מפורש כפירוש רש"י שהרואה חייב להגביהו או לסלקו²³, ולכן גם לא ניתן ליישב את הטור ולהגיד שהבין כך בדברי אביו.
אולם גם כאן אפשר ליישבו על פי ה"ערוך השולחן" המובא בהערה 12.

-
- 18) הרשב"א מביא עוד שני תירוצים שונים בנוסף לתירוץ האחרון של הריטב"א.
- 19) המאירי ב"בית הבחירה", בעירובין דף ס"ד ע"ב.
- 20) הרשב"א והריטב"א והתוספות בב"מ, מזכירים את הפירוש הזה וחולקים עליו.
- 21) הוא מתחייב לפרש כך כשפים, שאם פירושו שלא יקחם מחשש כשפים אז למה שידרוס עליהן בכוונה אם מעבירין על האוכלין.
- 22) וז"ל ב"בית הבחירה" בב"מ: יש שפרשו בו שאין מפסיעין עליהם וכל שכן אין דורסים עליהם, ויש שפירשו בו שהמוצאן אינו רשאי לעבור מעליהן ולהניחם אלא שמסלקין אותם משם מלשון אין מעבירין על המצוות... כולם מתפרשים יותר ויפה לפירוש הראשון ומה שאמרו בעירובין ברבן גמליאל שמצא גלוסקין בדרך וראה גוי בא כנגדו ואמר לו טול גלוסקין הללו ואמרו עליה שמר מינה אין מעבירין על האוכלין פירושו לדעתנו כדי שלא יבוא אחר וידרוס".
- וז"ל בחידושו בעירובין: "פירוש שאין עוברין ואין דורסין על האוכלין מפני שהן מבזין את האוכלין מדקאמר חזינן דר"ג אמר לאלעי טול גלוסקין הללו, פירוש שיסלקן מן הדרך שלא יבזו אותן, שמה ידרסו על אותן גלוסקאות, וכן הלכה".
- 22א) רמב"ם הלכות ברכות פ"ז הי"א, וז"ל: "גמרו מלאכול... שמה ישירו שם פירורין שיש בהן כזית שאסור להלך בהן ולרחוץ עליהן" ועיין עוד בהערות 24-27.
- 23) תוספות הרא"ש בב"מ, וז"ל: "...והא ישראל שעובר ורואהו חייב לסלקו משם" ובהמשך: "והיינו דאמרין בעירובין: אבל בדורות האחרונים שבנות ישראל פרוצות בכשרים מעבירין, פירוש כמו מעבירין על המצוות, כלומר אין מסלקין אותם מן הדרך משום שיש חשש כשפים לנוגע בהם או לדורס עליהן".

אפשר להביא סימוכין להסבר זה: א. "העינים למשפט" מציין להלכה מהסוגיה בב"מ לטושי"ע או"ח קע"א סעיפים א" 24 , ו-ה" 25 , וסימן ק"פ סעיף ד" 26 , וכן רמב"ם הלכות ברכות פ"ז הלכה ט" 27 , אולם שם לא נמצא הדין שחייבים להרים את האוכלין, אלא הדין שאסור לבזותם.

ואפשר שגם הוא הבין בדעתם שאין מעבירין על האוכלין. - דהיינו אין דורסים אותם משום ביזוי אוכלין.

ב. הרמב"ם בהקדמתו למשנה²⁸ כותב על הרי"ף, וז"ל: "ואין תפיסה עליו בהם אלא בהלכות מועטות לא יגיעו עד עשר בשום פנים". מדברי הרמב"ם משמע שהוא נמנע מלחלוק על הרי"ף, ואכן אם הרמב"ם פירש כ"מאירי" הוא לא חלק על הרי"ף, אך לפי "הדברות משה" נראה שהרמב"ם חולק עליו.

אמנם להלכה ברור שאין לזוז מפסק המ"א והמ"ב וכל האחרונים שפסקו שאין מעבירין על האוכלין והרואה אוכל זרוק חייב להגביהו או להצניעו.

מה בכלל "אין מעבירין על האוכלין"

ב"שלמת חיים"²⁹ נשאלת השאלה עם פירות וירקות הם בכלל אין מעבירין על האוכלין, ועל כך עונה ה"שלמת חיים" שדין אין מעבירין על האוכלין הוא משום בזיון אוכלין, וכל האוכלין הם בכלל זה, והיחס לאוכלין צריך להיות בהתאם למידת חשיבותם³⁰, אומנם אוכלין שאין בהם כזית מותר לאבדן ביד³¹, ולכן מצד הדין מותר גם לדרוס עליהן, אך מידת חסידות יש להקפיד בזה כמה שאפשר שלא יבואו לידי פסידא, היות וקשה לעניות³² אם מאבדם בחינם.

אוכל שאינו ראוי למאכל אדם³³ מותר לאבדו¹⁴, וק"ו שאין צורך להגביהו או להצניעו³⁴.

(24) בסעיף א': "אין זורקין את הפת משום ביזיון אוכלין ואין זורקין אוכלין הנמסין ע"י זריקה". (25) וז"ל בסעיף ה': "וגם יכבדו אותה משם כדי שלא ידרסו עליהם".

(26) וז"ל בסימן ק"פ סעיף ד': "אע"פ שמותר לאבד פרורין שאין בהם כזית מכל מקום קשה לעניות" הבאה"ט בס"ק ג' כותב וז"ל: "לעניות - הינו אם משליכם במקום שדורסין, אבל אם משליכן למים שרי. מ"א ע"ש". (27) וז"ל הרמב"ם: "וכן אין מפסידין שאר אוכלין ומשקין דרך ביזוי ובעיטה". (28) ע' פ"ו מוסד ה.ק.

(29) שו"ת "שלמת חיים" (ח"ד ה') סימן קי"ח.

(30) נראה שה"שלמת חיים" כותב זאת ביחס לפת שיש לכבדו יותר משאר אוכלין, ועיין בשו"ע או"ח קע"א ס"א שאסור לזורקו גם אם אינו נמאס בכך.

(31) "א"ר יוחנן פירורין שאין בהן כזית מותר לאבדן ביד" על פי הגמרא ב"ברכות" דף נ"ב, ע"ב, ועל פי התוספות "פירורין" ב"שבת" קמ"ג ע"א, וגירסת הרי"ף שם.

(32) תוד"ה "פירורין" ב"ברכות" נ"ב ע"ב, ועיין "חולין" דף ק"ה ע"ב על "שרא דעניותא".

(33) ועיין ב"כתב סופר" סימן ל"ג שאינם ראויים לאף אדם, ואפילו לנוכרי.

(34) היות ואין מעבירין על האוכלין משום ביזוי אוכלין כמ"ש ה"שלמת חיים".

לסיכום: כל אוכל שהוא יותר מכזית וראוי למאכל אדם חייב להגביהו או להצניעו, וממידת חסידות להגביה גם אוכל שהוא פחות מכזית.

מידת הכזית לפי הרא"ח נאה היא 27 גרם, ולפי החזון-איש היא 33 גרם.

אומנם לענין המידה היה נראה שאפשר לסמוך על הדעה המקילה³⁵ שהיא במקרה שלנו המידה הגדולה כשיטת החזו"א, אך אלו שסומכים על הרא"ח נאה בכל מקרה, ומקילים גם בדבר דאורייתא, גם כאן לפי הרא"ח נאה ויחמירו באיסור דרבנן.

* * * *

"ואמר אב" מריש הוא אמינא האי דכנשי נשווראה ("שמכבדין פירורי אוכלין מין הבית") משום מנקירותא. ("לנקר הבית - נקיון"). אמר לי מר משום דקשי לעניותא. ההוא גברא דהוה מהדר עליה שהא דעניותא ולא הוה יכיל ליה, דקא זהיר אנשוורא טובא. ("שר הממונה על העניות היה רודף ללוכדו ולהביאו לידי עניות") יומא חד כרך ליפתא איבלי - "על עשבים שבאפר" אמר השתא ודאי נפל בידי ("שלא יוכל ללקט הפירורין מבין העשבים ויהו למדרס רגלים ואלכדו בכך") בתר דאכיל איתי מרא עקרינהו ליבלי שדינהו לנהרא, שמעיה ("ההוא גברא לההוא שרא" דקאמר ווי דאפקיה ההוא גברא מביתיה") ("הוציאני זה ממקום מנוחת").

* * * *

(חולין קה: עם פרוש רש"י)

35) משנה ברורה סימן תרי"ב סק"ח, וז"ל: "ולענין הלכה כל שהוא בשל תורה הלך אחרי המחמיר, וכל שהוא בשל דבריהם הלך אחרי המיקל".